

Олеся Глущенко

МОТИВНА ОРГАНІЗАЦІЯ ЗБІРКИ СВЯТОСЛАВА КАРАВАНСЬКОГО «СУТИЧКА З ТАЙФУНОМ»

У статті розглянуто творчість українського шістдесятника і дисидента Святослава Караванського в контексті доби, а також досліджено мотив боротьби з його різними трактуваннями у поетичній збірці автора «Сутичка з тайфуном».

***Ключові слова:** поезія, лейтмотив, мотив, боротьба, С. Караванський*

Тема шістдесятництва є однією з ключових при вивченні історії та культури України, зокрема її літературного надбання. Шістдесятники за допомогою власного слова вели боротьбу за українську мову, культуру, вільне та щасливе майбутнє держави, вони зробили неосяжний внесок у формування національної ідентичності, усвідомлення власного «Я» у нащадків. Серед української інтелігенції, що належали до даного руху, були кінорежисери, художники, перекладачі та, звичайно, письменники.

Хоч згадуючи добу шістдесятництва, ми одразу можемо назвати велику кількість митців-літераторів, що боролися за допомогою поезії та прози, як от Василь Стус, Ліна Костенко, Василь Симоненко, Іван Драч тощо, дуже багато імен є маловідомими, або невідомими загалом, на жаль, й досі.

Караванський Святослав Йосипович – відомий світу як український мовознавець та перекладач, проте певною мірою позбавленою уваги є його літературна творчість, яка насправді має велике значення в тому ж контексті вивчення шістдесятництва та української культури загалом. Адже той факт, що автор народився та виріс в Одесі, писав свої твори українською та боровся проти русифікації є одним з чергових аргументів проти так званої «російськомовної Одеси».

Через багаторічні ув'язнення та переслідування Караванського з боку влади, а також через дуже довготривалий період цензури його художня спадщина і на сьогодні є недостатньо вивченою та проаналізованою. Особливої уваги заслуговує мотивна структура авторської літератури митця.

Актуальність теми зумовлена необхідністю розгляду поетичного надбання автора в контексті суспільно-політичних умов його життя, що дозволить розширити знання про світоглядні орієнтири та художні пошуки Святослава Караванського, а це в свою чергу стане корисним при дослідженні шістдесятництва, зокрема літератури того періоду. Отже дана стаття сприятиме кращому подальшому осмисленню творчості Святослава Караванського як явища української літератури, висвітлюючи ключові моменти його біографії, а також відкриваючи нові перспективи для аналізу мотивів у контексті дисидентської літератури.

Метою статті є дослідження творчості Святослава Караванського в контексті української літератури середини 20-го століття та впливу історичних та культурних чинників на його поезію.

Виклад основного матеріалу. Для системного розуміння особливостей поетичної збірки було уточнене значення терміну «мотив» із залученням наукових здобутків вітчизняних та

європейських науковців. Найбільший вплив на процес визначення методологічної бази дослідження справили словники [1; 6] та дослідження Т. Кушнірової [5] і А. Тимченко [8]. Під час дослідження ми послуговувалися наступним визначенням: **мотив** – повторюваний елемент літературного твору, який здатен функціонувати на різних рівнях тексту та є засобом відображення ідейних, культурних поглядів автора, його підсвідомих феноменів та психологічних аспектів. Варто зазначити, що центральним мотивом збірки є боротьба, яка в сукупності з усіма своїми потрактуваннями і формує мотивну структуру аналізованого твору.

Для кращого розуміння причин, чому центральним мотивом збірки «Сутичка з тайфуном» став мотив боротьби, варто ознайомитись із короткою біографією автора. Святослав Караванський народився в Одесі, в україномовній родині, що сформувало його глибоку любов до рідної мови. Вже у юному віці він усвідомив злочинну сутність радянської влади після арештів батька [3]. Навчаючись на філолога, він був змушений перервати освіту, оскільки служив в армії під час Другої світової війни. У 1944 році його співпраця з ОУН призвела до арешту та першого 25-річного вироку у 1946 році.

Перебуваючи в таборах, Караванський не зламався. В умовах ув'язнення він почав активно займатися літературною творчістю, писати поезії та працювати над унікальним «Словником рим української мови», демонструючи свою головну мету – захист і популяризацію української мови. Після звільнення у 1960 році він повернувся до Одеси, де продовжив активну діяльність: працював, завершив свій монументальний «Словник рим», одружився з науковицею Ніною Строкатою, яка стала його вірною соратницею у дисидентській боротьбі.

У 1960-х роках Караванський став яскравим представником руху шістдесятників. Він вступив до Одеського університету, організовував культурні заходи, збирав українські книги для Кубані та виступав проти русифікації, зокрема у вишах та школах. Його стаття «Про одну політичну помилку» з критикою радянської мовної політики, поширена самвидавком у 1965 році, призвела до повторного арешту та безпідставного повернення до таборів [3].

Цей арешт став початком безкомпромісної боротьби його дружини, Ніни Строкатої-Караванської, яка стала центральною фігурою українського дисидентського руху в Одесі. Вона поширювала листи, петиції та протести, передаючи їх за межі «залізної завіси». Заява Ніни до Леоніда Брежнєва з вимогою розстріляти чоловіка, щоб «припинити його страждання» [2], набула широкого міжнародного розголосу. Перебуваючи у Володимирській в'язниці, Караванський збирав свідчення про Катинський розстріл, за що був втретє засуджений у 1969 році. У 1971 році за «антирадянську пропаганду» заарештували й Ніну.

Загалом Святослав Караванський провів 31 рік за ґратами. Незважаючи на ув'язнення, його творчий доробок постійно поповнювався. Його поезії наповнені мотивами боротьби, надії, осуду влади та закликів до дії. У 1979 році, ще перебуваючи у таборі, він заочно став членом Української Гельсінської групи, до якої його дружина Ніна приєдналася ще у 1976 році.

Після звільнення у 1979 році, маючи 58 років, Караванський був змушений емігрувати до США, оскільки радянська влада позбавила його громадянства та заборонила повертатися в Україну. Навіть за кордоном він продовжував активно працювати, видаючи художні та мовоз-

навчі твори, укладаючи словники (зокрема, перший словник синонімів української мови), перекладаючи та співпрацюючи з українськими медіа, такими як Українське радіо та газета «Шлях перемоги». Він був колумністом журналу «Січеслав» та активно публікував статті в «Літературній Україні» та «Чорноморських новинах», незмінно критикуючи тогочасну українську владу [7]. Святослав Караванський прожив 95 років, доживши до здобуття Україною незалежності та підтримуючи її боротьбу за ідентичність. Його життя та творчість є свідченням незламності духу, безкомпромісності та відданості українській мові та державі. Його мовознавчі праці та поетична спадщина мають величезне значення для розвитку української культури.

Аналіз творчості Святослава Караванського у контексті діяльності шістдесятників розкриває особливості не лише його літературної та громадської діяльності, а й основних ідей дисидентського руху. Караванський постає не лише як мовознавець та перекладач, а й як борець за національну самоідентичність та свідомість, що й стало основою його поетичної творчості.

Оскільки Святослав Караванський вважав боротьбу метою існування кожного свідомого громадянина, вивчав методи та цілі такого протистояння, провідними мотивами його поетичної творчості відповідно стали мотиви боротьби у різних своїх проявах.

Найрозповсюдженішими варіаціями надмотиву в поетичній збірці «Сутичка з тайфуном» є: 1) **мотив активної боротьби**, коли ліричний герой чинить прямий опір системі, вдається до самопожертви заради мети або висловлює повну готовність до цього; 2) **мотив внутрішньої боротьби**, коли у вірші показаний внутрішній конфлікт ліричного героя, направлений на інших чи на самого себе; 3) **мотив закликів до боротьби**, звернення до читача та нащадків з метою навчити ефективному протистоянню тиранії та неволі.

Мотив активної боротьби у віршах Святослава Караванського втілений в образах спротиву, незламності, відданості ідеалам, в основному він поєднується з мотивом критики бездіяльності, як наприклад, у вірші «Парус білий»: «Нездари – опанують геть всі жанри, Аж поки нас укриє рідна стріха». Крім цього, даний симбіоз лейтмотиву боротьби з критикою пасивності пересічних громадян у вірші «Занадто обережним», в якому автор характеризує себе як «вогонь пожежі», що символізує життя та прагнення до істини, в той час «Коли немає мужніх Піднести голос свій на захист брата».

Також наявна взаємодія активної боротьби із надією та вірою в майбутнє, чим підкреслюється як причина для супротиву, так і її наслідок. У вірші «Бог є!» Бог виступає збірним образом натхнення, дій, духу та творчості, «Він – антипод безвольної надії, Жагою, словом, мужністю стає І тим, хто мислить, руку подає!», отже є певною рушійною силою героя та прикладом до наслідування, оскільки «Він – смерть за правду. Він – любов до брата.». Схожим образом-мотиватором є молитва, у вірші «Молитва», що так само навчає істини ліричного героя та є його помічником у боротьбі: «З вами бійці не бояться могили – дець і в найслабшого трояться сили». Характерним для поезій з мотивом активної боротьби є опис дій ліричного героя, а саме його протистояння певним умовам та проблемам.

Мотив внутрішньої боротьби та роздумів розкриває глибокі філософські аспекти творчості Святослава Караванського. З віршів даного типу ми дізнаємося більше про його

особистість, зокрема про те, що боротьба для автора – не лише зовнішній опір, а й складний моральний процес, що вимагає глибокого переосмислення не тільки власних принципів, а й боротьби з власними страхами, сумнівами та упередженнями. Першим кроком на шляху до правильної тактики ведення боротьби є усвідомлення себе як борця. Наприклад, у поезії «І.К.» підіймаються питання самоусвідомлення: «*Хто ми є? Диваки? Фанатики?*», що стосуються тих, хто не погоджується з «загальноприйнятною нормою» суспільства, тих, хто мають власну думку: «*Там, де мислення – гірш від злочину*», та тих, хто хоче боротися за свободу. Як результат ми бачимо, що ті хто мають думку і є борцями, та вони чудово усвідомлюють, що боротьба має бути за досягнення мети, а не за якусь винагороду, замість неї, навпаки, доведеться заплатити: «*Хай ми вік без овацій скінчимо, Хай життя обійшло нас веснами*». Ця поезія підкреслює, що борцям по дорозі лише з такими ж людьми, адже мати спільну думку та мету – найголовніше в її досягненні.

Не менш важливим автор вважає усвідомлення того факту, що всі способи боротьби мають місце на існування, коли йдеться про таку величезну мету, як виборювання права на існування, як у поезії «Іванові Гусу». Автор з перших рядків буквально ототожнює процеси мислення та боротьби: «*Ми думали... І нас за це спалили*». Думка тут постає однією із форм вираження протесту, за що ті, які «думок не мали» карають так само, як і за активну боротьбу. Крім цього, додатковою «зброєю» подається правда: «*Не згасне думка! Правда побідить!*». Цим митець наголошує на важливості думати, осмислювати вчинки та події, що відбуваються та не знецінювати важливість правди у своїй боротьбі. Характерним для поезій з таким мотивом є велика кількість риторичних фігур (питань та окликів).

Мотиви повчання боротьбі та закликів до неї вже спрямовані не стільки на оспівування боротьби та пошуку її значимості, скільки на повчання нащадків, зверненні автора до майбутніх поколінь із проханням, а подекуди із наказом продовжувати вести боротьбу попри будь-які умови. Святослав Караванський наголошує, що головна сила народу – у свідомості та правді, а головною зброєю є слово. Поезія «Н.Н» побудована у формі умовних суджень: «*Коли ти хочеш бути вільним...*», якими пояснюється, що значить це «бути вільним» і як брехня, байдужість та терпимість унеможливають цього досягти. Крім цього, Святослав Караванський вкотре порівнює бездіяльність людей із рабством: «*Коли ти хочеш бути вільний, І проти зла не повстаєш, Ти птах з підрізаними крильми, І, значить, раб у решиті решит*». Закінчується вірш знайомим нам закликом до боротьби, проте тут наголошується на тому, що ця боротьба починається з самого себе: «*Скажи собі сто раз: – Не вільно! Коли про хибний йдеться крок*». Вірш «А. Сахарову» вчить бути пильним до того, кого ти слухаєш, аби не потрапити у «лігво» до злодіїв, проте відбувається це за допомогою риторичних питань, звернених до неба: «*Як йому бути, о, небо, скажи, В разі він зайде у лігвище лжі?*». Також йдеться про те, що навіть чесна людина, що не терпить брехні і вбивств може опинитися серед злочинців, адже вони вміють маніпулювати та обманювати інших. Після цього автор подає відповідь на питання та прямий заклик для протистояння брехливому та жорстокому оточенню: «*Той, хто творити і мислити вміє, Мусить зайти до вертепу злодіїв*», після чого потрібно відверто і впевнено заявити перед

злодіями про свою ціль боротися з ними, а тоді розповісти всьому народу про це «лігвище лжі» та закликати інших чесних людей покласти край існуванню таких місць та істот. Virізняються вірші з такими мотивами з поміж інших великою кількістю звертань та речень наповненими дієсловами наказового способу.

Таким чином, усі вище згадані мотиви і формують провідну тему та лейтмотив боротьби в поезіях Святослава Караванського, зібраних у збірці «Сутичка з тайфуном» (опубліковані 1980 року). Боротьба у творчості Караванського є певним маніфестом незламності та національної самосвідомості, що закликає до протистояння поневоленню та захисту власної ідентичності.

Список використаних джерел

1. Бойченко О. Мотив. *Лексикон загального і порівняльного літературознавства* / голова ред. А. Волков. Чернівці, 2001. С. 347–348.
2. Зінзівер Г. Ніна Строката-Караванська: Прошу розстріляти мого чоловіка. *Український інтерес*. URL: <https://uain.press/blogs/nina-strokata-karavanska-proshu-rozstrilyati-mogo-cholovika-1125170> (дата звернення: 19.05.2025).
3. Караванський С. «Треба народжуватися борцями, а не обивателями»: інтерв'ю/ записала Л.Хворост. Харківська організація НСПУ. 2010. URL: <https://kharkiv-nspu.org.ua/archives/2770> (дата звернення: 19.05.2025).
4. Караванський С. Сутичка з тайфуном: 36. поезій. Нью-Йорк, Балтімор, Торонто: Об-ня Укр. Письменників «Слово», Укр. вид-во «Смолоскип» ім. В. Симоненка, 1980. 188 с.
5. Кушнірова Т. Мотив як літературознавча категорія: ознаки і типологія. *Вісник Полтавського державного педагогічного університету імені В.Г.Короленка*. 2004. № 1 (34). С. 3–11. URL: http://dspace.pnpu.edu.ua/bitstream/123456789/7018/1/Кушнірова_Мотив%20як%20літературознавча%20категорія.pdf (дата звернення: 09.05.2025).
6. Мотив. *Літературознавча енциклопедія: У двох томах. Т.2* / Авт.-упоряд. Ю. Ковалів. Київ, 2007. Т. 2. С. 78.
7. Степовичка Л. Великий Українець, мрійник з Одеси. *Чорноморські новини*. 2017. 28 січ. URL: <https://chornomorka.com/archive/21800-21801/a8851.html> (дата звернення: 19.05.2025).
8. Тимченко А. Мотив і його складники: проблема побудови структурно-семантичної моделі. *Вісн. Харк. нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна. Сер. : Філологія*. 2009. № 846, вип. 56. С. 83–86. URL: <http://dspace.nuph.edu.ua/handle/123456789/1775> (дата звернення: 14.05.2025).